

Генрі Алфред Кіссинджер

(нар. 1923 р.) – американський державний діяч, дипломат та експерт у сфері міжнародних відносин. З 1957 р. професор Гарвардського університету. Державний секретар США (1973-1977 рр.), лауреат Нобелівської премії миру (1973 р.).

У книзі «Дипломатія» Кіссинджер аналізує геополітичну ситуацію після холодної війни, їм висунуто тезу про моральну перемогу ліберальної демократії над комунізмом. Подальший розвиток світового співтовариства він бачить у розширенні зони демократії та збільшенні числа країн, що спираються на ринкову економіку. Бачить майбутній світ не «однополюсним» на чолі з США (хоча Америка, на його думку, залишиться «першою серед рівних»), а п'яти-шести-«полярним», порядок у якому буде підтримуватися на балансі конкуруючих національних інтересів світових лідерів.

Основні праці: *«Ядерна зброя та зовнішня політика»* (1957), *«Амери-канська зовнішня політика: Три есе»* (1969), *«Дипломатія»* (1994), *«Чи потрібна Америці зовнішня політи-ка?»* (2001) та ін.

Розділ І. Америка на вершині: імперія або лідер?

На початку нового тисячоліття Америка почиває на лаврах своєї могутності, що перевершує потужність найбільших імперій минулого. Від військової сфери до бізнесу, від науки до технологій, від вищої освіти до масової культури, Америка панує у світі в небувалих масштабах.

Перебуваючи в апогеї своєї могутності, Сполучені Штати опинилися у двозначній ситуації. Перед лицем, можливо, найглибших і всеосяжних потрясінь, з якими коли-небудь стикався світ, вони не в змозі запропонувати ідеї, що адекватні виникаючій новій реальності. Перемога в «холодній війні» спокушала самовдоволенням; задоволеність сформованим status quo спонукала проектувати на майбутнє

поточну політику; вражаючі економічні успіхи давали політичним лідерам спокусу змішувати стратегічне мислення з економічним, знижуючи чутливість до політичного, культурного і духовного впливу глибоких трансформацій, що викликаються американським технологічним прогресом.

Міжнародна ситуація, що змінюється

Щоб розібратися в сучасній ситуації, американцям необхідно для початку визнати, що постійне виникнення приводів для занепокоєння – це не тимчасові перерви в благополучному status quo. Вони свідчать про неминучу метаморфозу світового порядку через зміни у внутрішньому устрої багатьох провідних держав, демократизацію політичного життя, глобалізацію економіки та поширення новітніх систем комунікацій. За суттю, в державі втілена якась ідея справедливості, яка узаконює її внутрішній устрій з відповідними силовими структурами, що визначають її можливість виконувати свої мінімальні функції – захищати населення від зовнішніх загроз і внутрішніх пертурбацій. Коли всі ці елементи змінюються одночасно – включаючи самі уявлення про те, що вважати зовнішньою загрозою, – період турбулентності стає неминучим.

Сьогодні вестфальський порядок переживає системну кризу. Його принципи оскаржуються, хоча прийнятну альтернативу ще належить відшукати. Не тільки Сполучені Штати, а й багато європейських держав відкидають принцип невторчання у внутрішні справи інших країн на користь ідей гуманітарної інтервенції або вторчання на основі всесвітньої юрисдикції. У вересні 2000 р. на саміті ООН цей підхід був схвалений і підтриманий багатьма іншими державами. У той же час зазнає метаморфози і пануюче перше уявлення про національну державу. Відповідно до загальноприйнятого підходу, кожна держава називає себе нацією, але не всі з них є такими, якщо виходити з прийнятого в ХІХ сторіччі визначення нації як мовної та культурної спільноти. З «великих держав» на порозі нового тисячоліття тільки демократичні держави Європи і Японія відповідають цьому визначенню. Китай і Росія мають національну і культурну серцевину, але з численними етнічними добавками. Сполучені

Штати все наполегливіше пов'язують свою національну ідентичність з мультиетнічністю. В іншому світі переважають держави зі змішаним етнічним складом, і цілісності багатьох з них загрожує небезпека з боку існуючих меншин, які вимагають автономії або незалежності на основі теорій XIX і XX століть, проголошують ідеї націоналізму і самовизначення. Навіть у Європі падіння народжуваності і зростання імміграції створюють небезпеку мультиетнічності.

У минулі сторіччя навіть не настільки значні перетворення призводили до масштабних воєн; війни, зрозуміло, трапляються і в нинішній міжнародній системі, однак вони ніколи не залучають великі держави в конфлікт один з одним. Ядерне століття змінило як значення, так і роль сили – в будь-якому разі в тій мірі, в якій це стосується взаємин між провідними державами. До його початку війни найчастіше спалахували через територіальні суперечки або доступ до ресурсів; перемоги домагалися в ім'я посилення могутності та впливу своєї держави. У наш час територіальний фактор як елемент державної могутності втратив свою колишню значущість; технологічний прогрес може набагато сильніше зміцнити міць тієї чи іншої країни, ніж будь-які територіальні придбання.

Володіння ядерною зброєю знизило ймовірність війн між ядерними державами – втім, це твердження навряд чи залишиться вірним, якщо продовжиться поширення цієї зброї серед країн з іншими уявленнями про цінність людського життя. Парадокс ядерної ери полягає в тому, що збільшення ядерного потенціалу – і, отже, загальної військової могутності – неминуче супроводжує зменшення бажання нею скористатися.

Усі інші форми могутності також зазнали революційні зміни. На очах всього лише одного покоління наука зробила такий стрибок, якого не робила за всю історію людства. Комп'ютер, Інтернет і зростаючі можливості біотехнологій надали технічним і прикладним наукам таку свободу дій, про яку не могли й подумати попередні покоління. Передова система технічної освіти стала умовою зростання державної сили в тривалій перспективі. Нині вона відіграє роль мускулатури і життєвої енергії в тілі суспільства, а без неї в'януть всі інші види могутності.

Глобалізація розповсюдила владу економіки і технологій по всьому світу. Можливість миттєвої передачі інформації зробила

рішення, які приймаються в одному регіоні, заручниками рішень, що приймаються в інших частинах світу. Глобалізація призвела до безпрецедентного, хоча і нерівномірного, процвітання, і необхідно ще з'ясувати, чи не прискорює вона кризові явища з таким же успіхом, з яким породжує загальне благоденство, чи не створює вона тим самим передумови глобальної катастрофи. Крім цього, глобалізація – при всій її неминучості – може призвести і до наростання гнітючого відчуття безсилля, оскільки рішення, що впливають на долі мільйонів, виходять з-під контролю місцевої влади. Виникає небезпека того, що сучасні політики можуть не впоратися з витонченим характером економіки і технології.

Виклик, кинутий Америці

Сполучені Штати опинилися у світі, до якого вони не надто підготовлені історичним досвідом. Відчуваючи себе в безпеці між двох великих океанів, вони відкидали ідею рівноваги сил, будучи переконаними, що зможуть або залишитися в стороні від конфліктів інших держав, або забезпечити загальний мир, наполягаючи на широкому застосуванні цінностей демократії та самовизначення.

При аналізі та інтерпретації сучасного міжнародного становища неможливо керуватися одним-єдиним критерієм, бо сьогодні у світі паралельно існують щонайменше чотири системи міждержавних відносин:

- У відносинах між Сполученими Штатами та Західною Європою, а також між країнами Західної півкулі в значній мірі реалізуються американські історичні ідеали. Тут переконливо демонструє себе ідеалістичне уявлення про світ, засноване на принципах демократії та економічного прогресу. Всі ці держави демократичні; їхня економіка ринково орієнтована; війни виключені, вони можуть розгорітися хіба що на периферії, де їх джерелом здатні стати етнічні конфлікти. Суперечки не вирішуються військовими методами або із застосуванням загрози сили. Військові приготування здійснюються лише як відповідь на зовнішню загрозу; держави атлантичного басейну або Західної півкулі не адресують таких загроз один одному.

- Великі азіатські держави – ставляться один до одного як до стратегічних суперників. Індія, Китай, Японія, Росія – укупі з

Кореєю і державами Південно-Східної Азії, лише ненабагато відстали від них, – вважають, що кожна з них навіть окремо, а тим більше в союзі з іншими, в стані бути загрозою їхньої національної безпеки. Війни між цими країнами не є неминучими, але навряд чи неможливими. Військові витрати азіатських країн зростають, що має своєю метою, в основному, захист від інших азіатських держав (хоча військові зусилля Китаю враховують ще й можливість війни з США через Тайвань). Подібно Європі ХІХ століття, Азія може переживати тривалий мирний період – і він досить імовірний, – однак принцип балансу сил зберігає тут вирішальну роль.

- Конфлікти на Близькому Сході нагадують конфлікти в Європі ХVІІ століття. Їх коріння лежить не в економічній сфері, як у країнах атлантичного басейну та Західної півкулі, і не в стратегічній, як в Азії, а у сфері ідеології та релігії. Дипломатичні принципи Вестфальського миру тут не діють. Компроміс важко досяжний, якщо мова йде не про конкретні образи, а про законність існування – практично про саме існування – протилежної сторони. Ось чому, як це не парадоксально, спроби знайти остаточне рішення таких конфліктів можуть вдарити бумерангом по самих авторах таких рішень, як це сталося з президентом Клінтоном і прем'єр-міністром Ехудом Бараком в період, що настав після саміту в Кемп-Девіді влітку 2000 р. Тому що одна тільки спроба прийти до «компромісу» з питання, що кожна сторона вважає свящиною, неминуче повинна переконати їх у непримиренності позицій.

- Африка – це континент, до історії якого неможливо підібрати європейських зразків. Хоча 46 африканських держав називають себе демократичними, проведена ними політика не ґрунтується на об'єднуючих ідеологічних принципах. Так само у їхній політиці не домінує і загальна ідея рівноваги сил. Континент занадто великий, а сфера впливу більшості африканських країн занадто мала, щоб можна було говорити про баланс сил. Із завершенням «холодної війни» в основному зникло і суперництво великих держав за вплив у Африці. При цьому колоніальне минуле залишило Африці вибухонебезпечний потенціал, етнічні конфлікти, економічну відсталість і жахливі проблеми в галузі охорони здоров'я. Межі, які в колоніальні часи були проведені для того, щоб полегшити управління колоніями, роз'єднали родові громади та етнічні групи і об'єднали представників різних релігій і племен в адміністративні

райони, які згодом перетворилися на незалежні держави. У результаті Африку захлиснули дикі громадянські війни, що переростають у міжнародні конфлікти, а також епідемії, жахливість яких важко навіть усвідомити. На демократичних державах лежить обов'язок в порядку компенсації за трагічну історію Африки знайти способи допомогти їй включитися у загальносвітовий розвиток. А світове співтовариство в цілому зобов'язане покласти край [внутрішнім африканським] політичним і етнічним конфліктам або хоча б послабити їх.

Широкий спектр і різноманітність міжнародних систем роблять кілька безпредметною традиційну для Америки суперечку про природу зовнішньої політики. Чи йде мова про [етичні] цінності або про владу, про ідеологію чи про державні інтереси, всі визначальні фактори зовнішньої політики залежать від історичної ситуації, в якій існує ця міжнародна система. Американська зовнішня політика, яка вічно шукає єдину формулу на всі випадки життя, ще тільки стоїть перед потребою виробити, з властивою їй ідеологічною майстерністю, довгострокову стратегію, що відповідає цій новій ситуації.

Але найбільш визначальною причиною того, чому в 90-ті роки Америка зіткнулася з труднощами у виробленні чіткої стратегії поведінки на світовій арені, де її положення є настільки істотним, стало те, що характер американської ролі в сучасному світі заперечувався представниками трьох різних поколінь, що сповідували вельми відмінні підходи до зовнішньої політики. У цій боротьбі зійшлися ветерани «холодної війни» 50-х і 60-х років, які прагнули використовувати свій досвід у нових ситуаціях; активісти руху проти війни у В'єтнамі, які шукають застосування винесених ними уроків у формуванні світового порядку, і молоде покоління, яке покладається на власний досвід і якому важко прийняти погляди як покоління «холодної війни», так і в'єтнамських протестантів.

Доти, доки покоління нових національних лідерів буде пригнічене у виробленні недвозначних уявлень про обґрунтовані національні інтереси, його долею буде прогресуючий параліч, а не моральне піднесення. Зрозуміло, щоб залишатися істинно американськими, будь-які подання, що стосуються інтересів нації, повинні виходити з демократичних традицій країни і необхідності підтримувати демократію в усьому світі. Але Сполучені Штати

повинні також сформулювати свої ціннісні установки у вигляді відповідей на деякі дуже жорсткі питання: Чому ми повинні протистояти будь-якою ціною, щоб вижити, навіть якщо заради цього нам доведеться йти на великі жертви? До чого ми повинні прагнути, залишаючись вірними самим собі, навіть в умовах мінімального міжнародного консенсусу, а якщо необхідно, то і взагалі без нього? З якими несправедливостями ми повинні боротися в першу чергу? Досягнення яких цілей знаходиться за межами наших можливостей?

Розділ VI. Політика глобалізації

Політична еволюція і глобалізація

Багато поважних аналітиків сподіваються, що економічне зростання і нові інформаційні технології більш-менш автоматично введуть світ в епоху глобального добробуту та політичної стабільності. Однак подібні надії ілюзорні.

Світові лідери, особливо в індустріально розвинених демократичних суспільствах, не можуть ігнорувати того факту, що з багатьох напрямків прірва між тими, кому дістаються плоди глобалізації, і всіма іншими продовжує зростати, причому як всередині окремих громад, так і у світовому масштабі. Глобалізація стала синонімом економічного зростання; зростання ж вимагає капіталу; а капітал шукає можливості отримання максимального доходу за мінімальних ризиків, перетікаючи туди, де він бачить оптимальне співвідношення між ризиком і вигодою. На практиці це означає, що в тій або іншій формі Сполучені Штати та інші індустріальні країни поглинуть більшу частину існуючих у сучасному світі потенційних інвестицій. Оскільки ринок 90-х років відбивав саме таку реальність і, більше того, ґрунтувався на ній, розрив між розвиненими і країнами, що розвиваються, збільшився навіть в умовах безпрецедентного зростання багатства.

Глобальний світ стикається з двома протилежними тенденціями. Глобалізований ринок відкриває можливість створення небачених раніше багатств. У той же час він породжує нові можливості для політичної нестабільності і небезпека нової прірви, що розділяє не стільки багатих і бідних, скільки тих, хто в кожному конкретному суспільстві належить до глобалізованого,

об'єднаному Інтернетом світу, і тих, хто залишається за його рамками. Вплив цих тенденцій на новий світ, що формується, величезний. В економіках, рухомих імперативом, який змушує сильних пожирати слабких, компанії країн, що розвиваються все частіше поглинаються американськими та європейськими транснаціональними корпораціями. Хоча це і полегшує доступ до капіталу, зростає ймовірність загострення внутрішньополітичних проблем, особливо під час криз. У самих же країнах, що розвиваються це породжує спокусу з політичних позицій піддавати сумніву саму ідею глобалізації.

У подібних умовах економіка типової країни, що розвивається, розчленовується: частина підприємств інтегрується в глобальну економіку, в основному керовану транснаціональними корпораціями; інші, відсторонені від глобалізації, наймають велике число працівників за мінімальну плату і не обіцяють їм ніяких соціальних гарантій. «Національний» сектор економіки серйозно залежить від своєї здатності маніпулювати політичним процесом, що розгортається в тій чи іншій країні, що розвивається. Обидва типи компаній створюють політичні проблеми: транснаціональні корпорації – в силу того, що вони виводять найважливіші рішення, що визначають добробут населення, з-під внутрішнього політичного контролю, а місцеві фірми – в силу того, що організовують політичний тиск, борючись за протекціонізм і виступаючи проти подальшої глобалізації.

Соціальне середовище відображає цю дворівневу систему: глобалізована еліта, часто живе в надійно захищених передмістях, є об'єднаною спільними цінностями і технологіями, в той час як більша частина населення мегаполісів активно спокушується націоналістами, расистами, активістами численних рухів, які закликають протистояти глобалізації, яка часто асоціюється з американським пануванням.

У таких умовах нападки на глобалізацію можуть перерости в новий вид ідеологічного радикалізму, особливо в країнах, де правляча еліта вузька, а прірва між багатими і бідними широка і продовжує зростати. Існує реальна небезпека виникнення у всесвітньому масштабі сталого нижчого класу, що ускладнить досягнення того політичного консенсусу, від якого залежать стабільність усередині окремих країн, міжнародний мир, та й сама глобалізація.

Жодна економічна система не може бути міцною без політичної основи. Викликом для тих, що повірили в глобалізацію стає питання про те, як поєднати економічне зростання з політичними уявленнями, як маневрувати між тими, хто сприймає навколишній світ виключно в технічних економічних поняттях, і їх критиками, що мріють про повернення до якоїсь подоби квазісоціалістичної моделі державного контролю, що дискредитувала себе.

Розташовані під тиском електорату політики неохоче звертаються до проблем, саме існування яких ще не цілком очевидне, а рішення зажадає часу, що далеко виходить за рамки виборчого циклу. Вони слідують спокусі апелювати до здорового глузду, який відстоює те, що економічні явища є автономними і саморегульованими, а по суті – незалежними від політичного процесу.

Однак майже всі без винятку великі історичні зміни були викликані до життя потребою людей у деякому політичному баченні проблем та їх прагненні до нових еталонів справедливості. Хоча більша частина всього того самовдоволення, нігілізму і насильства, які пов'язані з антиглобалістськими виступами, що відбуваються по всьому світу, викликає відразу, всі ці вибухи звучать попередженням міжнародній економічній системі, що здатна наштовхнутися на кризу легітимності. Індустріальні демократії повинні зберегти і примножити ті виняткові досягнення, що породили глобалізацію. Але в перспективі вони зможуть забезпечити це тільки в тому випадку, якщо доповнять економічні аспекти глобалізації політичними конструкціями відповідного масштабу і міцності.

Друкується за: Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Г. Киссинджер ; [пер. с англ.]. – М. : Ладомир, 2002. – С. 1–17, 235–261.